

Суд як соціальний

феномен цивілізаційного розвитку людства

С. В. Прилуцький

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

У статті аналізується соціальний феномен суду як цивілізаційної основи розвитку людства.

Ключові слова: суд, суспільство, держава, право, звичай.

В статье анализируется социальный феномен суда как цивилизационной основы развития человечества.

Ключевые слова: суд, общество, государство, право, обычай.

In the article the social phenomenon of court is analysed as civilization basis of development of humanity.

Keywords: court, society, state, law, consuetude.

Відомий вітчизняний науковець та практик В. Т. Малярченко у своїй публікації зазначає, що суд – це орган держави для здійснення правосуддя який з'явився одночасно з виникненням держави та є її неодмінним атрибутом [1, с. 686]. Таку ж позицію висловив і відомий російський вчений М. О. Колоколов у своєму монографічному дослідженні «Судова влада: від лозунгу до розуміння реальності», стверджуючи: «Суду без держави не буває – це аксіома» [2, с.167]. Але чи на-

справді такі аксіоматичні твердження є безспірними? Чи насправді суд – це дітище держави? Чи можливо навпаки, суд – це первинне соціальне явище, яке в умовах дикої, первородної боротьби «кожного проти кожного» вплинуло на консолідацію людей та формування тісних соціальних зв'язків, а з часом і тісних союзів політичної влади? До таких роздумів спонукає усвідомлення унікальності природи людини, яка, вийшовши з лона дикої природи, протиставила себе їй та виступила мірилом оточуючого світу. Рушійною ж силою та основою людини стала її внутрішня боротьба та дух заперечення.

Для відповіді на поставлені питання, передусім, варто звернутися до етимології та діалектичного змісту, що несе в собі поняття «суд».

Так, первинне значення слова «суд» вказує на внутрішню розумову діяльність людини, спрямовану на з'ясування та вирішення питань, які стали предметом її судження*. У свою чергу «судження» – це форма логічного мислення, що представляє собою поєднання понять, серед яких одне (суб'єкт) визначається і розкривається через інше (предикат) [3, с. 676].

* Суд (судить) – понимать, мыслить и заключать; разбирать, соображать и делать вывод; доходить от данных к последствиям; сравнивать, считать и решать; ||толковать, рассуждать, выслушивать мнения, советы, убеждения; сделать верное заключение || думать, полагать, заключать по признакам, приметам. Суждение || самый вывод, заключение, мнение. ||Весь ход мыслей, последовательность выводов. || Суд – суждение, рассуждение; вывод или заключение, мнение, высказанная оценка чего. || Разбирательство и приговор по спорному делу, или по проступку и преступлению, рассмотрение и решения дела, где есть истец и ответчик.... Третейский суд, когда по соглашению двое избирают сами третьего, покоряясь его суду. Судбище, суд, судебное разбирательство и судебная расправа. Судья, судья кто судит о чем либо, соображает и заключает. Сколько людей, столько судей. Никто не судья своему делу или в своём деле. Кто судит по праву, по долгу, обязанности, кому дан суд, кто сидит в суде, творит суд и правду, дает расправу. Праведный судья одесную Спасителя стоит. Судьба, суд, судилище, судбище и расправа. – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1-4. – М.: Рус. яз., 1989-1991. – С. 355-356.

Водночас судження – це форма думки, в якій що-небудь стверджується або заперчується. Поряд і в зв'язку з ним у традиційній формальній логіці вивчаються поняття і умовиводи. В своїй сукупності вони охоплюють усе мислення. Судження – головне серед них, бо поняття розкривається в дефініції, визначенні, а умовиводи складаються з суджень. Отже, останні становлять основний склад думки.

У судженні присутні два відношення: внутрішнє і зовнішнє. Перше – це зв'язок термінів або понять. Арістотель вказував: «Терміном я називаю те, на що розкладається судження, те, що приписується, і те, чому приписується, незалежно від того, приєднується чи віднімається те, що виражається за допомогою дієслів «бути» чи «не бути...» (Перша аналітика. Розд. 1).

Зовнішнє відношення є відношення судження до дійсності. У цьому напрямі воно узгоджує або протиставляє думку і реальність. Твердження і заперечення, які наявні в судженні, водночас виконують подвійну функцію: співвіднесення (позитивне чи негативне) термінів, з одного боку, і співвіднесення думки і об'єктивної дійсності – з іншого. Залежно від того, на чому зосереджували увагу, виникали різні тлумачення судження. Мислення не є чимось нейтральним, воно судить, є світ суджень – співвіднесень мислення з буттям [4, с. 479].

Тим самим, категорію «суд», передусім, варто розглядати як природну здатність людини до критичного мислення, судження.

Щодо діалектичного змісту, який несе в собі поняття «суд», варто зупинитись на наступних положеннях. Людина, будучи створінням розумним, що значною мірою позначилося на її егоцентризмі та сваволі – водночас є істотою соціальною. Як зазначав у свій час видатний французький мислитель Д. Дідро, «...люди створені, щоб жити в суспільстві. Якби Бог хо-

тів, щоб кожна людина жила самотньо, окремо від інших людей, то Він наділив би її властивостями, необхідними і достатніми для відлюдницького життя. Проте Він відхилив це, напевно, тому, що бажав, щоб серед людей утворювались тісні союзи. Безперечним доказом такої волі Творця є більшість здібностей людини, а також її слабкість і потреби. Дійсно, природа і організація людини така, що поза суспільством вона не змогла б ані зберегти своє життя, ані розвинути і вдосконалити свої здібності й таланти, ані досягнути справжнього щастя... Об'єднуючись з собі подібними, людина отримала ті сили, яких їй бракувало, коли вона була самотньою. В нагороду природа дала людині дві властивості, що надають їй перевагу над іншими тваринами – розум і соціальність; завдяки їм той, хто поодиноці не міг нікому протистояти, стає всім» [5, с. 364-365].

Проте, крім сили, здобутої шляхом суспільного єднання, негативним супутником людей став конфлікт. У дикій природі конфлікт явище звичайне і, як правило, вирішується за законом сили, шляхом грубого протистояння (війни), відповідно до принципу: хто сильніший – той і правий. Але така форма суспільних відносин невідвратно ослаблювала, а то й руйнувала і без того нестійкі, але важливі й необхідні соціальні зв'язки. Все це спонукало людей до пошуку нових шляхів у подоланні міжособібних конфліктів, шляхів, що забезпечили б суспільну єдність, стабільність, спокій (мир). Саме мирний шлях вирішення конфліктів спонукав людей звернутися до нової форми суспільних відносин – суду.

Вбачається, що виникнення суду як окремої форми людських відносин припадає саме на ранні стадії не тільки людської цивілізації, а й розвитку самої людини як істоти біологічної, розумної та соціальної. Це пов'язано з періодом докласового, родоплемінного устрою людей, коли основні економічні інститути (власність

та засоби виробництва) перебували ще в зародковому стані.

Моделюючи, можна висловити одну з багатьох можливих гіпотез про те, як відбувся перший прояв суду, як акту соціальних відносин в умовах первіснообщинного суспільного устрою, яке жило, зокрема, полюванням. Саме полювання, як колективна форма первісної праці та водночас, цілісність об'єкта здобичі, могли породити один із чергових соціальних конфліктів та перший суд у його розв'язанні.

Непропорційний розподіл здобичі, що провів вождя, чи один із найсильніших мисливців, викликав обурення обділеного. Шукаючи підтримку проти несправедливого розподілу здобичі, обділений, будучи слабшим, міг звернутися за підтримкою до свого одноплемінника, такого ж мисливця. Усвідомлюючи, що на місці ошуканого під час наступного полювання може опинитися вже він (або, що найбільш вірогідно, він вже був колись на місці такого ж обділеного), одноплемінник погодився і активно виступив на боці слабшого.

Тим самим, двоє слабших, сформувавши силову перевагу проти впливу і авторитету сильнішого, вперше домоглися свого первісного «права» на справедливий розподіл здобичі, змусивши силу сваволі підкоритися силі первісного «права».

У такий спосіб, напевно, метод колективного подолання та підкорення сил природи, як основа соціалізації людини, було застосовано й до міжособібних відносин, коли право слабшого переважило волю сильнішого.

З плином часу світосприйняття людини ускладнювалось, з'являлися нові емоційно-психологічні установки та сприйняття, зокрема: «Я – і світ», «Я – і мої відносини з іншими людьми», «Я – і мої внутрішні відчуття».

Як стверджує Ю. І. Семенов, разом з відчуттями обов'язку, честі і гідності, у людській свідомості сформувалося й відчут-

тя совісті. Совість – це внутрішній суд людини над собою, коли людина оцінює свої власні дії з тих же позицій, з яких їх судить суспільство. Якщо ці вчинки йдуть врозріз з вимогами суспільства і веліннями обов'язку, людина відчуває докори сумління, які нерідко є боліснішими, аніж фізичні страждання.

Справи, в яких були очевидні і винність однієї зі сторін, і розміри заподіяного нею збитку, зазвичай вирішувалися шляхом переговорів між залученими у конфлікт групами. Ці переговори могли вестися як прямо, так і через посередників. Коли ж у справі залишалося багато незрозумілого, і кожна із сторін трактувала його по-різному, виникала тяжба. І коли втягнуті в неї сторони виявлялися нездатними вирішити конфлікт самостійно, вони могли звернутися до сторонніх осіб з проханням розглянути їх доводи і вирішити, хто з них правий, а хто винний. Так, напевно, на цій стадії виник суд посередників (медіаторів), або третейський суд. Найчастіше цей суд вирішував майнові суперечки, хоча в принципі він міг розглядати будь-які конфлікти.

Разом з тим, третейський суд не був постійним органом. Питання про його склад кожного разу вирішувалося наново сторонами, які вдалися до такого способу вирішення конфлікту. Зрозумілим є й те, що ніякої примусової сили цей суд у своєму розпорядженні не мав. Єдиною реальною силою, здатною вдатися до фізичного насильства, були тільки споріднені групи, передусім філії. Коли дві сторони зверталися до послуг суду посередників, то передбачалося, що вони приймуть його рішення, яким би воно не було. І коли одна із сторін відмовлялася виконати рішення суду, інша отримувала санкцію громадської думки на застосування сили [6, с. 7-8].

Тим самим, внутрішнє відчуття совісті та провини стали важливим емоційно-психологічним зламом свідомості людини, що принципово відрізнило її від інших

видів дикої природи, які жили та й досі живуть колективним способом організації (стадо, зграя, рій, колонія тощо).

Суд став самостійним явищем як колективного, так і індивідуального буття людини. При цьому можна говорити про два аспекти суду як соціального явища – зовнішній та внутрішній. Зовнішній прояв суду полягав у тому, що спірне питання між членами суспільства ставало предметом колективного вирішення відповідно до первісних норм та звичаїв колективної моралі. Внутрішній прояв суду полягав у здатності особи відчутти провину за свої дії як перед окремими членами общини, так і перед всією общиною – внутрішній суд людини, «голос совісті».

Водночас, соціалізація людей спонукала їх до врегулювання та підпорядкування поведінки окремих осіб загальним правилам та нормам.

Як зазначив з цього приводу В. І. Власов, у первісному суспільстві община як самоврядна організація людей, об'єднаних кровною спорідненістю, і звичай були властиві всім різноплеменним народам незалежно від материкового місця їх перебування. В додержавних суспільствах звичай виник в умовах родового ладу завдяки тривалому застосуванню в конкретному суспільному середовищі й був стійким саме завдяки своїй давності, неодноразовому та одноманітному застосуванню. Звичай мав силу суспільної традиції і управляв поведінкою людей.

З появою державних утворень, що відбувалося в умовах історично неминучої еволюції первіснообщинного ладу та істотної зміни всієї системи соціального життя людей, найбільш консервативні та значимі звичаї ставали публічним джерелом права.

Перетворення звичаїв на джерела права відбувалося шляхом визнання їх державою як загальнообов'язкових норм права, додержання яких забезпечувалося вже не во-

лею колективістського мислення, громадської думки, а силою державного примусу.

Санкціонування звичаїв державою здійснювалося шляхом судової або адміністративної діяльності, коли звичай застосовувався для розв'язання конфліктів або через його включення до законодавчих актів, що з'являлися у стародавніх державах та були зібранням звичаєвого права [7, с. 28-29].

Водночас, на думку А. Б. Венгерова, формування і здійснення соціальних норм у привласнюючих суспільствах мали самостійні, відмінні від ранньокласових суспільств процедури. Разом із процесами самоорганізації, формування традицій, звичаїв, обрядів привласнююча економіка на деяких етапах свого розвитку знала і свідоме, творче створення норм.

У докласовому суспільстві були дополітичні владні органи, які теж створювали норми. За об'єктом регулювання останні можна умовно розділити на норми земельні, майнові, кримінальні, а за суб'єктами – на норми споріднених відносин, шлюбно-сімейні, групові, міжгрупові. Були у цьому суспільстві і своєрідні «процесуальні» норми. Так, порушення розбиралося і покарання призначалося самим колективом, причому не тільки в особі старійшин і вождів, а й найближчими родичами винного або постраждалого.

У західній політичній антропології, яка не прагне проводити відмінність між різними нормативними системами, робиться висновок про існування «подвійних» та «потрійних» процедур розгляду суперечок. При «подвійних» – суперечки вирішувалися і покарання визначалося самими ворогуючими сторонами, а також їх родичами. При «потрійних» – цим займалася спеціально призначена особа або створений для таких цілей орган, тобто стороння, зовнішня для конфліктуючих сторін або порушника сила. Тим самим поступово розвивалася різниця між «третинним»

органом і судом. Проте власне суд як спеціально створений і працюючий за встановленими правилами орган з'явився, все ж таки, на етапі становлення ранньокласових держав. Він входив у той самий спеціальний апарат, який вже характеризує державу як організацію, здатну примусити до виконання встановлених норм, правил поведінки за допомогою державного насильства.

Хоча для привласнюючих суспільств було характерним добровільне виконання правил поведінки, водночас тут знали і різних порушників – шлюбно-сімейних відносин, порядку користування ділянками територій, тотемних систем, а відповідно – і суворе (аж до позбавлення життя) покарання таких порушників. При цьому санкції не дуже чітко диференціювалися на реальні та надприродні. Оскільки ж порушення завжди зачіпали релігійний бік життя суспільства, то санкції завжди освячувалися, підтримувалися релігійними, надприродними силами.

Санкції мали свою структуру: суспільний осуд, вигнання з общини, нанесення тілесного ушкодження, страта – найбільш типові їх форми [8, с.163-164].

З цього приводу П. О. Кропоткін писав: «Якщо хто-небудь порушить священні звичаї родового ладу відносно свого родича, тоді весь рід мав вдатися до його вбивства, закидаючи камінням або спалюючи. Кожен член роду мав кинути свій камінь або принести свою в'язку хмизу, щоб смерть приреченого не падала ні на кого окремо, а на весь рід у цілому.

Якщо ж хтось із сторонніх був причетний до вбивства або поранення кого-небудь із членів роду, то весь рід постраждалого зобов'язаний був убити кого-небудь з роду чужинця або нанести таку ж рану. Таким було родове поняття про правду» [9, с. 2-3].

Вбачається, що у первісному суспільстві суд був проявом як колективного,

так і особистого судження кожного члена родоплемінного утворення. Крім того, проведений аналіз дає підстави вважати, що суд, будучи одним із самостійних проявів цивілізованої суспільної організації, – є докласовим, а право на суд та судовий захист – одне із первісних прав людини.

І саме у цьому відношенні потрібно чітко розрізнати «суд» як соціальний інститут (суд общини, суд старійшин, третейський суд, товариський суд, мировий суд, суд честі, совісний суд, фемічний суд, суд присяжних, шефенів чи народних засідателів тощо) та «суд» як інститут публічної влади. З появою держави, суд як інститут публічної влади почав перебирати, а згодом й узурпувати функції і роль суду як соціального інституту. В усі історичні епохи ці дві формації суду існували й існують паралельно, одночасно здійснюючи вплив одна на одну, а часто і зливаючись воедино (суд за участю присяжних, шефенів чи народних засідателів тощо).

При цьому варто пам'ятати, що державна влада в часи абсолютизму та єдиновладдя, тиранії та тоталітаризму робила все, щоб нівелювати соціальну, громадівську першопророду суду.

У сучасних умовах суд своїми рішеннями здатний впливати на поведінку індивідів та процеси, що відбуваються в суспільстві, а також сприяти «розкріпаченню» особистості, завдяки можливості відстоювати свої права у судовому порядку. Якщо людям не забезпечено вільне виявлення своєї сутності у будь-якій сфері діяльності й у правовій зокрема, то настає критичний стан як у окремого індивіда, так і суспільства в цілому [10, с. 5].

За формою суд – це самостійна і незалежна сфера публічної влади, яка є сукупністю повноважень на здійснення правосуддя. А за своєю сутністю – це найважливіший соціальний інститут. Фактично основою і матеріальним джерелом судової влади є соціальна дійсність. У змісті судо-

вої влади відображається і втілюється соціальна реальність. Соціальна сутність судової влади виявляється в її реальній дії. Соціальні дії судової влади спрямовані на пристосування інших соціальних інститутів до процесів об'єктивних і суб'єктивних змін у соціальному середовищі [10, с.12].

Застосовуючи норми права, суд здійснює функцію соціального контролю, забезпечуючи необхідний ступінь односторонньої поведінки громадян відповідно до правових приписів. Суд ставить під захист закону такі індивідуальні потреби, задоволення яких не завдає збитків суспільству. Зумовлені цими потребами індивідуальні інтереси й суб'єктивні цілі підтримуються і захищаються судом. Здійснюваний судом соціальний контроль поширюється на поведінку не тільки громадян, а й посадових осіб.

Тим самим суд як соціальний феномен розкривається за допомогою таких понять: судова діяльність (процес прийняття судового рішення, взаємостосунки суддів та учасників судового процесу, «соціальне середовище», в якому здійснюється правосуддя, психічна взаємодія між «середовищем» і судом, прокурором, адвокатом, що беруть участь у розгляді справи); роль правової культури щодо судової влади (критерії правової культури – вміння, бажання і можливості відстоювати свої права в суді; фактори правової культури (правова соціалізація, правове виховання); механізми і способи реалізації правової культури; ознаки наявності або відсутності судової влади; форми виявлення судової влади; форми існування судової влади; ефективність судочинства; ефективність виконання судових рішень; показники і фактори реалізації судової влади [10, с. 8].

Аналізуючи соціальну природу суду, Т. К. Касумов запропонував розглядати правосуддя в контексті трьох його основ: суспільства, держави і особи. Вчений вка-

зує, що сьогодні ми маємо суди, в яких представлені, головним чином, держава (сторона обвинувачення) і особа (обвинувачений). Суспільство присутнє лише «поряд», воно не бере участі в судочинстві, але може в особливих випадках здійснювати на суд вплив за допомогою громадської думки. Остання має місце тоді, коли судова справа отримує широкий суспільний резонанс. Якщо немає «резонансу», то немає і суспільної участі. І тоді все відбувається рутинно і легко – держава здійснює правосуддя за своїми «лекалами» на основі існуючого закону. Але таке правосуддя сьогодні вже не влаштовує суспільство, люди прагнуть вийти за рамки суто державної справедливості. Але як це зробити? Передусім варто згадати, що суди існували ще до того, як виникла держава і схвалювані нею закони. Впродовж усієї історії людства правосуддя змінювалося паралельно зі змінами у житті та світогляді людей. Тут можна говорити про біблейне правосуддя, общинне правосуддя, церковне правосуддя і, нарешті, державне правосуддя. У ході цієї еволюції відповідно змінювалася і конфігурація учасників судочинства, поки правосуддя не стало таким звичним для нас за своїм складом, який маємо сьогодні у державному суді. Проте, як слушно наголошує Т. К. Касумов, вже настав час, якщо не змінити правосуддя в його основі (доки існує держава, вона не відпустить від себе правосуддя), то принаймні внести істотні зміни до конфігурації учасників судочинства, посиливши в них присутність суспільства [11].

У цьому контексті варто звернути увагу на західну традицію права, зокрема, юридичну антропологію, в рамках якої розробляється і теорія судового плюралізму.

На думку відомого французького правознавця і антрополога Н. Рулана, різні соціальні групи породжують своє власне право; вони також мають у своєму розпорядженні інстанції, що здатні його санкці-

онувати. Якщо такий процес здійснюється паралельно з державною судовою системою, тоді мова йде про позадержавний судовий плюралізм. Але держава в рамках своєї судової системи користується плюралістичними методами, які зовсім не суперечать її прагненню зберегти монополію в правосудді: таким чином, у цьому випадку доводиться говорити про державний судовий плюралізм [12, с. 278].

Позадержавний судовий плюралізм детально досліджували у своїх працях Дж. Грифіті [13, с.145-201] та Ж. Г. Белле [14, с. 212-218]. Зокрема, аналізуючи роль, яку відіграє структура відносин між сторонами, Дж. Грифіті наполягає на відповідності їх різним соціальним колам і, керуючись теорією напівавтономних соціальних полів С. Фолк Мура, особливо підкреслює той факт, що чим вище знаходиться сторона по відношенню до іншої в ієрархії економічного стану, тим сильніше вона тягнє до використання примусу, і навпаки.

Водночас Ж. Г. Белле підкреслював, що в більшості випадків держава не розглядає позадержавні судові інстанції як суперників і не перешкоджає їх діяльності.

У своїй праці «Юридична антропологія» Н. Рулан зробив класифікацію співвідношення та взаємодії позадержавного суду з державою, виділивши: позадержавні судові інстанції, що заперечуються державою; позадержавні судові інстанції, що допускаються державою; позадержавні судові інстанції, що заохочуються державою.

Позадержавні судові інстанції, що заперечуються державою: держава протистоїть їм або ігноруючи їх у своїй системі позитивного права, або накладаючи на них санкції за допомогою того ж позитивного права. До цієї першої категорії належать: народне правосуддя неорганізованих колективів, що виникає, як правило, в період громадянських воєн, внутрішнє правосуддя маргінальних груп і груп правопорушників.

Позадержавні судові інстанції, що допускаються державою: держава (принаймні ліберальна) вважає, що не в її інтересах постійно втручатися в діяльність цих інстанцій, і надає їм можливість існувати в автономному режимі, залишаючи за собою право втручання у разі потреби. До цієї другої категорії належать: правосуддя первинних груп (нуклеарна сім'я, у справи якої держава втручається лише в тому випадку, якщо вона розпадається; групи молоді, що не переступаючи закон, підкорюються своїм лідерам в рамках власних правил); дисциплінарна юстиція груп та асоціацій (політичних партій, профспілок, добровільних організацій тощо), що повною мірою використовують категорію договору (перевага моральних санкцій, відсутність способу силового виконання ухвал, гласність процедури, слабкий рівень нормативності); юстиція бюрократичних організацій (підприємств, церкви).

Позадержавні судові інстанції, що заохочуються державою: йдеться переважно про правосуддя деяких спільнот (общин, колективів), наприклад, міських культурних і етнічних общин. Держава може у деяких випадках здійснювати протекцію їх правосуддю, якщо воно ефективно та водночас розвантажує державні суди.

Таким чином, позадержавні судові інстанції досить різноманітні і регулюють важливі сторони соціального життя [12, с. 278-279].

Керуючись теорією державного судового плюралізму, Н. Рулан стверджує, що державна юстиція характеризується категорією примусу, виразом якої є суд у сфері адміністративного, цивільного й кримінального права. У цьому випадку мова йде про «легалізовану» юстицію. Водночас категорія договору відповідає тим формам юстиції, в яких угоді, посередництву, усній процедурі віддається перевага над судом. У такому випадку можна говорити про «делегалізовану» юстицію.

Як свідчить практика, нижчі судові інстанції часто вдаються до категорії договору: при цьому незначна кількість справ свідчить про те, що в них були задіяні найменш захищені соціальні прошарки. І, навіпаки, легалізована юстиція, будучи дорожчою та менш доступною, застосовується, головним чином, до членів соціальних груп, що знаходяться на вищих соціальних щаблях. Інакше кажучи, відмінність між легалізованою і делегалізованою юстицією полягає в тому, що перша переважно займається справами привілейованих соціальних груп, яким вона й надає певні гарантії [12, с. 279].

Узагальнюючи, можна сказати наступне. Суд – це передусім соціальний феномен, в основі якого лежить антропологічна властивість людини до логічного мислення шляхом сприйняття інформації, її аналізу та оцінки. Саме у здатності людей до оцінки та судження коріняться витоки соціальної природи суду.

Водночас виникнення суду як окремої форми людських відносин пов'язано з ранніми стадіями не тільки людської цивілізації, а й самого розвитку людини, як істоти соціальної. Вбачається, що цей процес збігається з періодом докласового, родоплемінного устрою, коли основні економічні інститути (власність та засоби виробництва) перебували ще у зародковому стані.

Суд став невід'ємною складовою як колективного, так і індивідуального буття людини. При цьому можна говорити про зовнішній та внутрішній аспекти соціальної природи суду. Зовнішній прояв суду полягав у тому, що спірне питання між членами суспільства ставало предметом колективного вирішення відповідно до первісних норм та звичаїв, колективної моралі. Внутрішній прояв суду полягав у здатності особи відчути провину за свої дії як перед окремими членами общини, так і перед всією общиною. Саме внутріш-

ній «суд», що виражається у відчутті провини та каяття за свої вчинки, головна мета суду як явища не тільки соціального та публічного, а й психологічного.

Тим самим вбачається, що феномен суду передусім має соціопсихологічну основу, яка в умовах боротьби «кожного проти кожного» вплинула на консолідацію людей та формування тісних соціальних зв'язків, а з часом і тісних союзів публічної влади.

Разом з тим, суд як інститут суспільної організації та взаємодії людей є докласовим, а право на судовий захист – одне із первісних та природних прав людини «цивілізованої».

І саме у цьому відношенні потрібно чітко розрізняти «суд» як соціальний інсти-

тут та «суд» як інститут публічної влади. Саме зі зміцненням держави на основі єдиновладдя, ставши органом державної влади, суд почав поступово перебирати, а згодом і повністю привласнив функції та роль суду як соціального інституту. Проте у всі історичні епохи ці дві формації суду існували й існують паралельно, одночасно здійснюючи вплив одна на одну, а часто і зливаючись воедино (державний суд за участю представників суспільства – суд за участю присяжних, шефенів, народних засідателів тощо).

Будучи унікальним соціальним феноменом, суд існує й розвивається за правилами та законами соціального розвитку людей, іноді навіть незалежно та врозріз із позитивним правом держави.

Література

1. *Малярченко В. Т.* Суд. – Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 5: П-С /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – 736 с.
2. *Колоколов Н. А.* Судебная власть: от лозунга к пониманию реальности. – М.: Юрист, 2010. – 400 с.
3. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. – М.: Рус. яз., 1984. – 750 с.
4. *Булатов М. О.* Філософський словник. – К.: СтилоС, 2009. – 575 с.
5. *Философия в Энциклопедии Дидро и Даламбера /Ин-т философии.* – М.: Наука, 1994. – 720 с.
6. *Семенов Ю. И.* Формы общественной воли в доклассовом обществе: табуитет, мораль и обычное право // Этнографическое обозрение. – 1997. – №4. – С. 7-8.
7. *Власов В. И.* Философия правосудия в диалогах /В. И. Власов. – М.: Изд-во РАГС, 2010. – 336 с.
8. *Общая теория права. Курс лекций под общей ред. проф. В. К. Бабаева:* Нижний Новгород, 1993. – 516 с.
9. *Кропоткин П. А.* Узаконенная месть, именуемая правосудием /П. А. Кропоткин. – М.: Свобода, 1906.- 16 с.
10. *Сіда Ю. С.* Судова влада в умовах трансформації українського суспільства: Автореф. дис. ... к. соц. н.: 22.00.04 / Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – 19 с.
11. *Касумов Т. К.* Социология правосудия: вопросы методологии и предвидения // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=135022>
12. *Рулан Н.* Юридическая антропология. – М.: Издательство «НОРМА», 2000. – 310 с.
13. *Griffiths J.* The general theory of litigation: a first step // *Zeitschrift fur Rechtssoziologie.* 4–1 (1983). P. 145–201.
14. *Belley J. G.* Conflict social et pluralisme juridique en sociologie du droit. These sociologie juridique. Paris II, 1977, multigr., 569 p.